

Menneskerettighetenes erklæring i historiens lys

Taler

Frede Castberg

Dato

2 september 1941

Sted

Oslo

Omstendigheter

Universitetets årsfest

- 1 De menneskelige samfunns politiske historie viser oss et fengslende vekselspill mellom ideer og ytre forhold. Tidens herskende tanker er som en bred strøm med mange kilder og tilsig. Ideer, som en gang bare levde i en eneste, stillferdig tenkers sinn, når siden videre. Lenge interesserer de kanskje bare en liten gruppe
- 5 av tenkningens spesialister. Men så en dag er de ytre forhold i samfunnet blitt slike at nettopp disse ideer har betingelsene for å vinne almen tilslutning. Kanskje blir det da disse ideer som utløser de sosiale krefter, - bestemmer menneskenes handlinger og setter sitt preg på nye institusjoner og rettslige ordninger. Den historiske situasjon har gitt idéen sin sjangse. Og idéen bidrar
- 10 igjen til å omforme den historiske situasjon.

- Den politiske idéhistorie er på sett og vis en abstraksjon. Det er nå forresten all historie. Av hendelsenes virvar skiller historikeren ut det han anser vesentlig, det vil si fremmende eller hemmende for menneskelige interesser. I idéhistorien
- 15 setter vi søkelyset på de politiske idéer i deres årsakssammenheng, - deres sammenheng så vel med eldre og yngre politisk tenkning som med de samfunn hvor idéene lever sitt liv.

- Og hva er naturligere ved behandlingen av en politisk ideologis historie enn å ta
- 20 til utgangspunkt nettopp den mest høytidelige og klare, autoritative formulering av de idéer det gjelder?

- Den franske grunnlovgivende forsamlings erklæring av 1789 om menneskets og borgernes rettigheter taler i et majestetisk språk.

- 25 "Menneskene fødes og forblir frie og like i rettigheter. De sosiale ulikheter kan bare grunnes på den felles nytte." (Artikkel 1.)

30 "Formålet for enhver politisk sammenslutning er å bevare menneskets naturlige og ufortapelige rettigheter. Disse rettigheter er frihet, eiendom, rettssikkerhet og retten til å gjøre motstand mot undertrykkelse." (Art. 2.)

"All statsmakt beror prinsipielt hos folket." (Art. 3, første punkt.)

35

"Loven er uttrykket for den alminnelige vilje. Alle borgere har rett til personlig eller gjennom sine representanter å være med på utformingen av loven." (Art. 6, 1ste og 2net punkt.)

40 Det er bare gjennom lov at staten kan begrense sine borgeres handlefrihet. Herom heter det i erklæringen (art. 5, 2net punkt):

"Ingen kan hindres i å gjøre det som loven ikke forbyr, eller tvinges til å gjøre det som den ikke påbyr."

45

Dernest proklamerer rettighetserklæringen visse andre grunnleggende prinsipper bl. a. om human og rettferdig strafferettspleie, om ytringsfrihet og trykkefrihet og om kontroll med den offentlige myndighet. - Den sekstende artikkel har dette stolte utsagn:

50

"Et samfunn hvor garantien av rettigheter ikke er sikret, og der ikke er fastsatt noen maktfordeling mellom statsorganene, har overhodet ikke noen forfatning."

55 Lamartine har kalt menneskerettighetenes erklæring for "dette naturens opprørsskrik mot alle arter av tyranni". Det er ikke belt treffende. Det er ikke en opprørers skrik, men en lovgivers tale vi moter i rettighetserklæringens artikler. Erklæringen uttrykker seg med lovens høyhet, og dens ord retter seg til menneskeheten i sin helhet.

60

Hvilke idéhistoriske forutsetninger har nå dette merkelige dokument, som har betydd så meget i de europeiske statssamfunns historiske utvikling? Hvor skal vi søke kildene til de tanker det uttrykker?

65 Det var helten fra den nordamerikanske frihetskrig, Lafayette, - denne adelsmann, som "talte om friheten i et hoffspråk" - som den 11. juli 1789 i den

franske grunnlovgivende forsamling først fremla forslag om en menneskerettighetenes erklæring. Etter sin hjemkomst fra Amerika hadde Lafayette den amerikanske uavhengighetserklæring hengende på veggen i sitt eget hus, i forventningen - sa han - om Frankrikes rettighetserklæring. Hva er naturligere enn at både samtid og ettertid satte Lafayettes aksjon i forbindelse med hans svermeri for de amerikanske frihetsprinsipper? I 1776 hadde Virginia som den første av de amerikanske samfunn fått sin rettighetserklæring. Også her forkynte man alle menneskers like frihet og medfødte rettigheter. Også her ble statsmakten tillagt folket selv. Den tyske forsker Georg Jellinek hevder at man ikke burde tale om "ideene fra 1789", men om "ideene fra 1776". I sitt banebrytende arbeid om disse spørsmål forfulgte Jellinek ennå videre sin tanke om det amerikanske utspring av rettighetserklæringen. Han søkte å vise den historiske betydning som de nordamerikanske kolonisters kamp for sin religiøse frihet har i denne forbindelse. "Den idé - å fastslå i lov individets ufortapelige rettigheter - er," sier han, "ikke av politisk, men av religiøs opprinnelse. Det som man tidligere har ansett for et verk av den franske revolusjon, er i virkeligheten en frukt av reformasjonen og dens kamper. Dens første apostel er ikke Lafayette, men hin Roger Williams, som, drevet av en veldig, dypt religiøs entusiasme, drar' ut i ensomheten for å grunne et trosfrihetens rike, og hvis navn amerikanerne ennå i dag nevner med den dypeste ærefrykt.» Nå er det jo så at den religionsfrihet som de nordamerikanske kolonister gikk inn for, mildest talt var temmelig begrenset. Rhode Island under Roger Williams stod i denne henseende svimlende høyt over det alminnelige nivå i de amerikanske nybyggersamfunn. Men ennå den dag i dag virker det gripende å lese det svar som Rhode Island gav i 1657 på oppfordringen fra the Federal Commissioners i Plymouth om å delta i forfølgelsen av kvekerne:

"Vi har ingen lov hos oss, hvoretter noen kan straffes bare for i ord å ha gitt uttrykk for sine tanker og meninger om de guddommelige ting og Guds veier med hensyn til vår frelse og våre evige vilkår."

Det er dette religionsfrihetens prinsipp som ifølge Jellinek danner kjernen i menneskerettighetene. Hos de germanske folk var i det hele tanken om en frihetssfære for individet aldri - selv på absolutismens tid - helt utslukket. I dette får han tilslutning av en annen av den wilhelminske tidsalders betydeligste rettslærde, Otto Gierke, som sier at tanken om menneskerettighetene bar sin kilde i "den urgamle og uutryddelige, germanske frihetsidé".

Det er utvilsomt noe riktig i dette Georg Jellineks og Otto Gierkes syn. Et vesentlig trekk i bildet er fremhevet gjennom påvisningen av den sammenheng som består mellom rettighetserklæringen av 1789, de amerikanske
110 nybyggersamfunns religiøse opposisjon og germansk frihetstradisjon. Men bildet er ufullstendig. Ennå mere vesentlig som kilde til menneskerettighetenes erklæring er den franske opplysningsfilosofi og - som bakgrunn for den igjen - hele den europeiske, naturrettslige litteratur. Mirabeau sa i den grunnlovgivende forsamling om Amerika at det var blitt "et fedreland for friheten, hvis sanne
115 prinsipper det nå sender tilbake igjen til oss". De amerikanske rettighetserklæringer er - sier en fransk forfatter (Bertrand) - "ikke den franske erklærings mor, men dens eldre søstre". Både de amerikanske og de franske rettighetserklæringer er barn av den naturrettslige lære.

120 Hvis man vil prøve å forme i få ord det som er det vesentlige i naturrettslæren, kan man kanskje uttrykke det slik: For alle menneskelige livsforhold gjelder normer, som uavhengig av makthavernes bestemmelser gir enhver interessekonflikt dens riktige løsning, etter prinsipper som bar evig gyldighet.

125 Denne tanke har sin opprinnelse langt tilbake i tiden. Det er i det hele ikke alltid lett å si når de dype, bestemmende tanker om menneskelig handlingsliv først oppstår. En berømt utforming av naturrettslige tanker finner vi i hvert fall så tidlig som i Keiser Justinians Institusjoner fra 533:

130 "Den rett som for alle mennesker kan utledes av naturlig grunn, kan konstateres hos alle folk og alle steder; den kalles jus gentium." Og videre: "De naturlige rettsgrunnsetninger som anerkjennes på samme måte hos alle folk og likesom er fastsatt av det guddommelige forsyn selv, forblir evig de samme og uforanderlige." I middelalderen arbeider skolastikerne blant andre med
135 spekulasjoner over naturrettsens vesen. En Thomas Aquino vier dem sin store lærdom og skarpsindighet. Og i det 16. og 17. århundre kommer den naturrettslige samfunnsfilosofis store blomstringstid. Den rettstenker som fremfor noen annen har grunnlagt den nyere tids folkerett, hollenderen Hugo Grotius, hevder at selv Gud ikke kan endre naturens rett, likeså litt som han kan
140 bevirke at $2 + 2$ ikke skal være 4!

Naturrettsens grunnsetninger skulle ikke bare gi forklaringsgrunnen for den positive, faktisk bestående rett, idet det 17. og 18. århundres teoretikere søkte hjemmelen for de eksisterende statsinstitusjoner i en "kontrakt" mellom alle

samfunnets medlemmer eller mellom samfunnets medlemmer og fyrsten. Men naturrettens grunnsetninger ble også etterhånden mere og mere prøvestenen for den indre berettigelse av faktiske institusjoner og positivrettslige ordninger.

150 Teorien om en samfunnskontrakt som det ideelle grunnlag for den rette statsmakt får silt klassiske uttrykk i Rousseaus Contrat Social. Her fremstilles loven som uttrykk for den "alminnelige vilje", ganske på samme måte som senere i menneskerettighetenes erklæring. Tanken om ukrenkelige, naturlige rettigheter for individet overfor statsmakten er utviklet av mange

155 naturrettsteoretikere både i det 17. og det 18. århundre. Det er nok å nevne tyske jurister som Althusius og Wolff og fremfor noen annen englenderen John Locke, hvis statslære har spilt en så stor rolle i utviklingen av liberalismens statsidealer.

160 Både teorien om samfunnskontrakten og læren om de medfødte menneskerettigheter var altså gammel i statslæren i året 1789. Men først nå var de sosiale betingelser til stede for en realisasjon av disse teorier gjennom en revolusjonær omdannelse av et europeisk statssamfunn. Nå kunne det skje at tanker, som hadde vært bearbeidet i århundrers teori, fikk uttrykk i en

165 høytidelig manifestasjon av selve den grunnlovgivende forsamling i Frankrike.

I menneskerettighetenes erklæring møtes den naturrettslige lære med trofrihetens ideal, slik det utspringer av reformasjonen. Vil vi forstå den idhistoriske bakgrunn for erklæringen, må vi altså følge en vei gjennom

170 statsfilosofien tilbake iallfall til romerretten, Og vi må tillike følge en annen vei, som fører til den religiøse reformasjon og til kristendommens tanker om samvittighetens frihet.

Vi står overfor en typisk, felles europeisk-amerikansk kulturarv.

175 De ideer som erklæringen av 1789 gir uttrykk for, har siden den gang hatt dyptgående og langtrevkende virkninger. Nyere rettighetserklæringer og nye forfatninger fulgte raskt på hverandre i revolusjonstiden. Gjennom hele det 19. århundre og langt inn i det 20. har disse erklæringer og forfatninger sammen

180 med amerikanske forfatninger og engelsk statsskikk dannet forbilde for en rekke statsrettslige nyordninger, likesom "ideene fra 1789" også stadig har øvet sin virkning i kulturlandenes politiske liv.

185 I det forfatningsutkast som på Eidsvoll i 1814 spilte den største rolle ved
utformingen av vår egen grunnlov - det A d l e r - F a l s e n s k e utkast - var der
tatt opp en rekke bestemmelser både fra rettighetserklæringen av 1789 og fra
den erklæring som innleder den ultrademokratiske forfatning av 1793. Flere av
190 disse bestemmelser ble tatt opp i vår grunnlov, f. eks. forbudet mot straff uten
dom, mot tilbakevirkende lover og mot tvangsavståelse av eiendom uten
erstatning.

Ikke bare de forfatninger som så dagens lys i første halvdel av det 19. århundre,
hadde i stor utstrekning slike bestemmelser om individets rettigheter. Men et
195 avsnitt om grunnrettighetene fant man i alminnelighet også i de demokratiske
forfatninger som kom i stand i en rekke stater i de første år etter verdenskrigen.
Det gjelder forfatningene i Finnland, Polen, Romania, Tsjekkoslovakia og
Jugoslavia. Det gjelder også den tyske Weimar-forfatning, som har detaljerte
bestemmelser om "tyskernes grunnrettigheter og grunnplikter". Nå har det store
200 omslag i tysk statsliv siden 1933 ganske visst berøvet de fleste av disse
Weimarforfatningens bestemmelser deres praktiske betydning. - Også i
Sovjetsamveldet inneholder den skrevne forfatningsrett siden 1936
bestemmelser om grunnrettigheter. Men disse bestemmelser må selvsagt likesom
alle andre bestemmelser i sovjetrussisk forfatningsrett ses i lys av den
205 kommunistiske ideologi og det herskende partis privilegerte stilling.

Også i de internasjonale forhold kan vi følge rettighetserklæringens spor. Fra
anerkjennelsen av individets rett og til anerkjennelsen av nasjonalitetenes rett er
veien ikke lang. Den franske grunnlovgivende forsamling erklærte selv
210 høytidelig aldri å ville anvende sin makt mot noe folks frihet. Og i Girondinenes
forfatningsutkast fra 1793 proklameres likeledes den franske republikks avkall
på å knytte fremmede landområder til Frankrikes territorium: Dette skal bare
kunne skje i henhold til et ønske som fremsettes i frihet av et flertall av områdets
befolkning, og såfremt det ikke strider mot befolkningens forpliktelser etter en
215 gjeldende, fri forfatning. - Sammenhengen mellom troen på individets
ukrenkelige rettigheter og troen på nasjonenes selvbestemmelsesrett er det her
ikke vanskelig å få øye på.

Men om enn de naturrettslige ideer og rettighetsideologien har levd sitt liv
220 videre gjennom alle år som er gått siden den gang, så har også reaksjonen mot
hele denne tankegang fra første stund vært kraftig. Det får her være nok å peke
på noen av de viktigste motstrømninger fra de første årtier etter 1789.

225 I 1790 skrev Edmund Burke sine "Reflections on the Revolution in France",
som gir et så glimrende uttrykk for samtidig konservativ, særlig britisk reaksjon
overfor revolusjonen. Burke fremhever hvordan hans landsmenn har ønsket å
ha sin styreform som en arv fra forfedrene. Sine friheter har de arvet; disse
frierheter er ikke "menneskerettigheter", som er utledet av abstrakte prinsipper.
230 Han bebreider franskmennene at de opptrer som om den franske nasjon var "et
folk fra i går", "et folk av lavættet, forkuet pakk, - helt til frigjørelsens år 1789".

I Frankrike fremtrer den konservative reaksjon f. eks. i Joseph de Maistres'
skrifter. Også her møter vi protesten mot forsøket på å regjere menneskene etter
235 abstrakte prinsipper om "menneskets" rettigheter. "Jeg har," sier han, "i løpet av
mitt liv møtt franskmenn, italienere, russere osv.; jeg vet endog, takket være
Montesquieu, at man, kan være perser; men hva mennesket angår, erklærer jeg at
jeg aldri i mitt liv har truffet på det; hvis det overhodet eksisterer, er det iallfall
uten mitt vitende!"

240 Der er en nær idémessig sammenheng mellom dette den politiske
konservatismes forhold til læren om menneskerettighetene, og den samtidige
rettsvitenskaps forhold til naturrettslæren overhodet. "Den historiske skoles"
program fikk et ypperlig og oppsiktsvekkende uttrykk i den juridiske litteratur
245 gjennom den tyske jurist, v. Savignys skrift fra 1814: "Vom Beruf unsrer Zeit für
Gesetzgebung und Rechtswissenschaft." Han viser hvordan et lands rettsorden
er historisk betinget, og han fremhever sedvaneretten på lovens og de abstrakte
prinsippers bekostning. "En stortalende og fullstendig hul oppfatning" kaller
han den tanke å ville lovfeste et lands rett etter en almen "fornuftretts"
250 direktiver.

I juristenes verden har mistroen til den naturrettslige lære vært dominerende nå i
flere generasjoner, kanskje især i Tyskland og de nordiske land. Og både i dansk
og svensk rettsfilosofi er der nettopp i de senere år tatt skarpest mulig avstand
255 fra all rettighetsideologi. Troen på hellige, ukrenkelige rettigheter for individer
og folk er - fremheves det - en stadig trusel mot menneskenes fred og lykke, - den
evige kilde til revolusjon og krig.

Selvsagt har motstanderne av naturrettslæren og av menneskerettighetenes
260 erklæring rett i sin skepsis overfor den ubegrensede tiltro til vidtrekkende
abstraksjoner og presise formuleringer av almengyldige rettsidealer. Det lar seg

ikke gjøre a formulere rettssetninger som uten reservasjon kan oppstilles som gyldig ideal for alle folk til alle tider. På den vei kommer man iallfall ikke videre
265 enn til setninger som blir nesten intetsigende i sin selvfølgelighet, slik som f. eks. den klassiske formulering av rettferdighetens krav: suum cuique, - enhver skal ha det som tilkommer ham.

Jeg tror nok man kan si at også vår tids mennesker gjennomgående - mere eller
270 mindre bevisst - går ut fra at der gjelder visse grunnleggende prinsipper for menneskelig samfundsliv. Men hva man enn vil mene om rekkevidden av disse grunnleggende prinsipper, så er det i hvert fall utvilsomt at den spesielle utforming av de rettslige idealer må veksle med tid og sted. Tanken om den evig gyldige naturretts brytning med de konkrete forholds særlige krav, er gammel.
275 Thomas Aquino tumler med problemet i sine skrifter i det 13. århundre. I vår egen tid går dette tankemotiv stadig igjen, ikke bare i juristenes drøftelser av rettspolitiske problemer, men også i rent politiske betraktninger, - uansett hvilket politisk standpunkt man står på i andre ting. Er ikke alle i grunnen på det rene med at det som er riktig for ett folk og til en tid, kan være uriktig for et
280 annet folk eller for samme folk til en annen tid? Kan noen overhodet bestride at et lands rett bør være formet under hensyn til landets natur og til folkets historie og kultur, til dets psykologiske naturell og til de idealer dette folk faktisk anerkjenner?

Ikke på noe rettsområde er dette mere innlysende enn i forfatningsretten. For et
285 folk, som tenker og føler individualistisk, kan et vidtgående system av forfatningsmessig fastslåtte grunnrettigheter overfor statsmakten være det rette, selv om et slikt system ikke passer for et annet folk, hvor en annen tenkemåte og en annen livsholdning er rådende. Det er naturlig nok at den positivrettslige
290 gjennomføring av de individuelle grunnrettigheter må bli forskjellig hos de forskjellige folk. I enkelte land tilligger det domstolene å avgjøre om lovgivningen har krenket den enkeltes rett i strid med grunnlovens bud. Slik er ordningen etter nordamerikansk og norsk forfatningsrett. Andre steder har domstolene ikke en slik prøvelsesrett. Men dette behøver ikke bety at ikke
295 respekten for individets rett allikevel kan være dypt forankret i en levende samfunnsstradisjon i landet. England har gitt oss det beste eksempel på dette.

Tanken om "menneskerettigheter" overfor statsmakten lar seg i det hele forene
med en betraktelig variasjon av formene for gjennomføringen av denne tanke i
300 den positive statsrett. Formene veksler. Og snart kommer den ene, snart den

annen forfatningsbestemte rettighet i brennpunktet. Under de økonomiske interessebrytninger i vårt eget samfunn i de siste generasjoner har spørsmålet om grensene for den forfatningsgaranterte private eiendomsrett stadig vært i
305 forgrunnen, - noe som et blikk på våre domstolars praksis er tilstrekkelig til å vise. - Under andre forhold er det andre frihetsrettigheter som interesserer vårt folk i enda høyere grad.

Men bak de mange forskjellige statsrettslige rettighetsbestemmelser og
310 brytningene om dem i det praktiske statsliv ligger alltid troen på at individet har en ukrenkelig rettssfare, som er vitnesbyrdet om selve personlighetens egenverdi. Dette er utvilsomt en naturrettslig tankegang. Der er ingen grunn til å bøye unna for den erkjennelse. Men hvor ville det føre hen om vi skulle avstå fra å bedømme bestående institusjoner og gjeldende rettslige ordninger, ut fra
315 rettsprinsipper som vi tillegger en gyldighet av en annen og høyere art? En ren positivisme i forholdet til stat og rett er faktisk ikke gjennomførbar i det praktiske liv. Og om den var det, ville den lett bli ensbetydende med en grov materialisme og flat opportunist, som hverken ville være i vitenskapens ånd eller til samfundets gagn.

320 Overfor det faktisk bestående til enhver tid, det som gjelder som "positiv rett", bruker vi rettsidealenes målestokk og feller i henhold til dem vår dom, - dommen i vår egen tanke.

325 Menneskets rettigheter overfor staten: det vil ikke si en ansvarsfri egoismes seier over fellesskapets ide. All historisk kamp for frihet har vært ført med den tanke at friheten skulle brukes til noe som hadde verdi. Religionsfriheten skulle skaffe plass for et positivt religiøst liv. Politisk frihet skulle være midlet til politisk reform, - næringsfrihet midlet til økonomisk utfoldelse.

330 Enhver hevdelse av menneskerettigheter overfor statsmakten må være forbundet med bevissthet om de oppgaver som skal gi rettighetene deres sosiale verdi. Den "frihet" og "rettssikkerhet" som der tales om i menneskerettighetenes erklæring, skal skape vilkårene for personlighetens vekst. Eiendomsrettens ukrenkelighet
335 skal sikre adgangen til å råde over egen eiendom til gagn for det samfunn en lever i.

Slik forstått, er ideene fra 1789 i sin kjerne levende den dag i dag.

Kilde

Samtiden 1945, s. 53-62

Emner

Menneskerettigheter, Årsmøtetale

345

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/menneskerettighetenes-erklaering-i-historiens-lys>

350

355

360

365

370

375